

ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Cilt: 1 Sayı: 1 Yıl: 2010

AN OTTOMAN SCRIBE AND INTELLECTUAL: KÂTİB ÇELEBİ AND THE ANALYSIS OF HIS WORK “DÜSTÛRU’L-‘AMEL Lİ-ISLÂHİ’L-HALEL”

Hüseyin GÜNDOĞDU*

Abstract

Kâtib Çelebi with his more than 20 works went beyond being a scribe and succeeded as a great Ottoman intellectual not only of his time but also for the following centuries. As a good book collector he was aware of both the ancient eastern and western works and the ones contemporary to his time. Probably after reading hundreds of books in his private library he reached a political and social view of his own and this article tries to get this view by analyzing one the most famous booklets by Kâtib Çelebi. In this booklet he firstly reveals the problems of the Ottoman state and society by a detailed analysis borrowed from Ibn Khaldun and then he makes some distinctive proposals for solution to the ongoing decline of the Empire.

Key Words: Kâtib Çelebi, İbn Khaldun, Decline, Reform, Treatise

Özet

Yirmiyi aşkın eseriyle bir kâtipten ziyade büyük bir Osmanlı entelektüeli olarak tanınan Kâtib Çelebi yalnızca kendi zamanında değil takip eden yüzyıllarda da adından sıkça söz ettirmiştir. Yıllarca biriktirdiği kitaplardan oluşan özel kütüphanesi sayesinde hem antik doğu ve batı eserlerinden ve hem de çağdaş çalışmalardan haberdar olmuştur. Bu makale yazarın sosyal ve politik görüşlerini Düstûru’l-‘Amel li-Islâhi’l-Halel adlı ıslahatname türü risalesi üzerinden anlamaya çalışmaktadır. Risalede ilk olarak Osmanlı Devleti’nin mevcut problemlerini ortaya koyan Kâtib Çelebi, ardından İbn Haldun’dan etkilendiğini açıkça gösteren görüşleri ile Osmanlı devlet ve toplumunun bir analizini yapmakta ve son olarak da süregiden çöküşü önleyebilmek için özgün öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kâtib Çelebi, İbn Haldun, Gerileme, Reform, Islahatname.

---

* Research Assistant, Department of Political Science and Public Administration, Fatih University, Istanbul, Turkey. hgundogdu@fatih.edu.tr

**In Lieu of Introduction:
A Short Biography of Kâtib Çelebi and the Conditions of His Time**

Kâtib Çelebi also known as *Hacı Halife*¹ and whose real name is Mustafa bin Abdullah is one of the prolific and well-respected Ottoman intellectuals in the 17th century. He was born in February 1609 in İstanbul and died in an early age while he was 48 years old in 1657.² His death was probably the result of a heart attack.³ His living years correspond to the reigns of Ottoman sultans Ahmed I (1603-1617), Mustafa I (1617-1618), Osman II (1618-1622), Murad IV (1623-1640), İbrahim (1640-1648) and Mehmed IV (1648-1687). The primary sources for his life are his own works *Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl* and *Mîzânü'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ehakk*.⁴

As a son of a father who had been educated in *Enderûn*⁵, he got a private education until the age of 14 and he was accepted as an apprentice in the chancery in 1623. In the reign of Murad IV he occasionally participated as a young scribe in the Eastern campaigns from 1624 to 1640. After his return to İstanbul in 1638, he began to stall his scribal career and focused his attention on self-education under the guidance of some famous scholars of the time.⁶ In 1645 he resigned from his post in the chancery. He spent most of his money on hand and also his mother's inheritance to put together probably the largest private library of İstanbul in his time.⁷ It was when he also began to give his own works one of which was *Takvîmü't-Tevârîh* providing him a call back to the chancery with a good promotion in 1648. His works are mostly in the fields of bibliography, geography and history. It is understood that he also was in contact with the prominent Western scholars of the time. However, we can not say that he departed from traditional Eastern ideas though not leaving his rational criticism.⁸ He gave more than twenty books including *Cihannümâ* and *Keşfü'z-Zünûn*.

The 17th century is a period of unrest which is named with the term of Ibn Khaldun as *sinn-i vukûf* (age of learning and knowing) by Kâtib Çelebi. In this century the Ottoman state experienced many difficulties and problems in several fields. In the capital the ruling elite including statesmen, *ağas* and palace women were in a struggle for power because of the vacuum caused by the absence of potent sultans. In this chaos, *janissaries* got more spoiled and went far to violent rebellions. The same thing was

¹ A) "The nickname *Hacı* was given to him since he visited the holy places of Islam, namely *Mescid-i Harâm*."

B) "The nickname *Halife*, Ottoman spelling of the word Caliph, does not mean here the successor of Prophet Muhammad, but as it is the name of a rank in the hierarchy of scribes, to which Kâtib Çelebi was promoted." See; Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", in *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul 1994, Vol. I, p. 192.

² Orhan Şaik Gökyay, *Kâtib Çelebi: Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1982, pp. 1-6.

³ "This information is derived out from a later added flyleaf to one of the *Cihannümâ* copies registered in Revan 1624, Topkapı Palace Museum Library". See: Gottfried Hagen, "Kâtib Çelebi", <http://www.ottomanhistorians.com>, p. 2 and endnote 10.

⁴ Fikret Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Issue 37, (2002), p. 297.

⁵ "Although it is not known whether he was recruited through the *devşirme*, that his brother was also in the army makes it unlikely, since usually only one child per family was drafted", Hagen, *ibid.*, p.1.

⁶ Kâtib Çelebi, *Mîzânü'l-Hakk fî-İhtiyâri'l-Ehakk*, ed. O. Ş. Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980. pp. 117-118.

⁷ Sarıcaoğlu, *ibid.*, p. 298., Hagen, *ibid.*, p. 2.

⁸ Mükrimin Halil Yinanç, "Fezleket Ekvâl al-Ahyâr Hakkında" in O. Ş. Gökyay, *Kâtib Çelebi. Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara 1957, pp. 93-100; noted by Hagen, *ibid.*, p. 3 and endnote 12.

unfortunately true in the periphery. The rapid population growth and the arbitrary attitudes and behaviors of the state agents against *reaya* caused Ottoman *timar* system to collapse. This became the reason of another kind of rebellions, *Celâlis*. In addition to these domestic problems, Ottoman treasury had to digest the change of trade routes. Also the influx of American silver into Ottoman markets gave rise to an unexpected inflation. Meantime, Ottoman armies were in ever-lasting wars against Habsburgs in the west and Safavids in the east.⁹

The discomposure resulted from these decays and corruptions required the initiation of reform and stability in different elements of the state. This need was tried to be met by preparation of treatises about how and what kind of reforms should be done and about how sultans managed to overcome the problems and re-secured the justice. Kâtib Çelebi’s opus *Düstûru’l-‘Amel li-Islâhi’l-Halel* was one of these treatises.

Forging Cold Iron: *Düstûru’l-‘Amel li-Islâhi’l-Halel* Kâtib Çelebi’s Treatise on Reform, Society and Politics

Kâtib Çelebi’s booklet *Düstûru’l-‘Amel li-Islâhi’l-Halel*¹⁰(meaning the method of practice to overcome the disorders) analyses the crisis of his time with the means of an analogy between the body politic and human body.¹¹ The theoretical framework of his study can be claimed to be based on the views of Ibn Khaldun in terms of social change and on Hippocrates-Galen school in terms of social structuring.¹²

The work consists of seven short parts; *mukaddime* (introduction), *fasl-ı evvel* (first part), *fasl-ı sânî* (second part), *fasl-ı sâlis* (third part), *netîce* (conclusion), *netîcetü’n-netîce* (epilogue), and *tenbîh ü tebşîr* (exhortation and harbinger).

Before the introduction part, he starts with *basmala* and glorification to Allah as usual in Ottoman books. Then, he gives hints about the content of his work by saying that *siyâset-i şer’iyye*¹³(religious politics) is enough to reform the state structure. Actually, what he wants to do throughout the work is to identify the problems and suggest solutions to them within the traditional Islamic understanding of politics by adding some original ideas of his own. After that he explains why he wrote his book. He states that in the year 1063 of *hijra* (corresponding to 1652 of Gregorian calendar), as required by godly tradition and the nature of civilization and social life, there emerged a disorder and disharmony in the structure of the state. At the behest of the sultan a meeting session was demanded from leading bureaucrats and members of state council so that they could find some solutions to the drafts. It is interesting that Kâtib Çelebi, though not a high-ranking

---

⁹ Feridun Emecen, “Osmanlı Siyasi Tarihi”, in **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul 1994, Vol. I, pp. 45-48.

¹⁰ “There are several manuscripts of this booklet (Süleymaniye Library; Esad Efendi col. No: 2067-1, Hıdiv İsmail Paşa col. No: 142, Hamidiye col. No: 1469, Lala İsmail col. No: 343, and also Nuruosmaniye Library No: 4075). In this study, I preferred a printed copy which is an appendix to Ayn Ali Efendi’s **Kavânîn-i Âl-i Osman der-Hulasâ-i Mezâmin-i Defter-i Divan** again in Sul. Lib, İzmirli İsmail Hakkı col. No: 2472.

¹¹ Hagen, *ibid*, p. 9.

¹² Remzi Demir, **Philosophia Ottomanica: Eski ile Yeni Felsefe Arasında, C. II**, Lotus Yayınları, Ankara 2005, p.25.

¹³ “The political understanding initiated firstly by Kindî and Fârâbî by synthesizing politics of Prophet Muhammad with those of Plato and Aristotle”. For a definition of *siyâset-i şer’iyye* see; Ahmet Yaşar Ocak, “Düşünce Hayatı (XIV-XVII. Yüzyıllar)”, in **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, ed. E. İhsanoğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul 1994, Vol. II, p. 165.

bureaucrat or a member of *ulemâ*, took part in such an important meeting. This proves that he got a very respect among Ottoman elite. *Düstûru'l-'Amel* was written to find solutions to the problems detected by this meeting as budget deficit, unrest of *reaya* and redundancy of soldiers. After that, he clarifies the reason why he wrote his book, he continues as:

Binâ'en 'alâ zâlik bu ekall-i halîka Hacı Halife dahi müddetü'l-'ömr divâna hizmet edip seferlerde ve hazarlarda rûzgârın germ ü serdin ve nice derdin çekip tevârih-i eslâf görmekle diledi ki sâyesinde âsûde olduğu Devlet-i 'Aliyye'ye lillâh nusret ve şükr-i ni'met niyeti ile tevârihde görüp bil-fi'l tecrübe ile yakîn hâsıl ettiği mertebe bu umûra müte'allik bir iki varak tesvîd eyleye. Gerçi sûreten darb-ı hadîd-i bârid gibi görünmekle ashâb-ı devlet kusûr-ı himmet sebebi ile tegâfûl edip müntefi' olmazlar ise bâri yevm-i ahrette kat'-ı ma'zeret olunmuş ola.¹⁴

It is understood that the author with this work does not want to call attention to his capacity since he neither mentions about the sultan or the vizier with exaggerated compliment nor scratches their back; instead he tries to pull his own weight with the sense of responsibility.

The introduction which is summarized by the author as *etvâr-ı devlet* (phases of state) reveals that Kâtib Çelebi adopts the tradition of Ibn Khaldunism about the topics of history and society. In an attempt to analyze the structure of Ottoman state and society Kâtib Çelebi benefits from the biologist social philosophy or the method of anthropomorphic analogy appropriated not only by Fârâbî and İbn Haldun but also by many thinkers in the history from the ancient times on.¹⁵ His point of view proves that the author makes the most of both empiric and theoretic knowledge in his work.¹⁶

In the very beginning of his introduction, he defines the state shortly as *mülk* (sovereignty or political power) and *saltanat* (dynasty). The state exists only if individuals come together and constitute it. That is to say, in his terminology *mülk* does not mean just wealth but a political power constituted by individuals and supported by wealth.

Afterwards, he sets forth that just as human beings experience the ages of *nümüvv* (developing), *vukûf* (learning and knowing) and *inhitat* (decline), also states pass by the same ages. The spans of these ages in human or in a state are short or long depending on the body health for human and the strength of structure for state. For the states which have solid structures like Ottoman State, the age of learning and knowing is very long. However, by a successful observation of the indications of these ages and by using the right medicine at the right time, it is possible to prolong them all. With this

¹⁴ "Accordingly, this worthless creature Hacı Halife knowing a thing or two, since he served for the state council during his life and witnessed the times of peace and war in many occasions, wished to waste one or two sheets about these problems in order to show his praise and to contribute to Devlet-i 'Aliyye by courtesy of which he is happy. If it is seen by the unwary owners of the state as something like forging cold iron, at least a possible excuse will have been blocked in the hereafter."

¹⁵Hilmi Ziya Ülken, "Kâtib Çelebi ve Fikir Hayatımız" in **Kâtib Çelebi; Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, p. 181; Mehmet Öz, **Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları, Dergâh yayınları**, İstanbul 2005, p. 99.

¹⁶ Remzi Demir, **ibid**, p. 27.

view Kâtib Çelebi, unlike İbn Khaldun and his Ottoman contemporaries who handle the above-mentioned transitions with a fatalist approach, does not exclude the human factor in transformation of societies and states.

In the first part after introduction, he touches on the concept of *dâire-i adâlet* (the circle of justice formulated as:

Lâ mülke illâ bi’r-ricâl ve lâ ricâle illâ bi’s-seyf ve lâ seyfe illâ bi’l-mâl ve lâ mâle illâ bir-ra’iyyet ve lâ ra’iyyete illâ bi’l-‘adl.¹⁷

Other formulations he uses here to make himself clear are *ahlât-ı erbaa* (four liquids; blood, phlegm, bile and secretin) and *erkân-ı erbaa* (four columns: scholars, soldiers, tradesmen and subjects). Human can live as the balance of these four liquids is kept in the body, and state lasts as long as these four columns are equally powerful. In this metaphor the sultan is *nefs* (the soul of body). If the soul gives freedom to feelings and capacities, this triggers the desires and upsets the body balance. Likely, if the sultan does not supervise his bureaucrats and clerks, the bribery becomes inevitable and the balance of state collapses. At this point, the author bravely says that the statesmen of his time could not keep their promises they gave to Allah. Consequently, the divine justice appeared. The abundance of treasury was gradually exhausted and the Ottoman soldiers, unlike the past, started to be afraid of their enemies.

In the second part he asserts that a proportional and fixed balance of the four liquids is never be secured. The same is true for the state, so it is no use to try to keep the numbers of the four columns in a certain level. What is logical is to let them increase or decrease to the extent that they will not give any harm to the state. Instead of diminishing the number of soldiers, for example, it is necessary to keep their number in a harmless amount. The number of soldiers is less damaging than the amount of money paid to them.

The third part is about treasury. As humans get older, their breads turn white. Similarly, as states passes through their ages of decline, the interest in decoration and adornment increases between people. Ordinary people start to contest with ruling class in their fig and clothing. This increases the expenditures and decreases the incomes, because nobody wants to work anymore. He explains that this process was experienced in Ottoman Empire after Süleyman I and claims that the only requisite for overcoming this situation is an authoritarian sovereign who could use his sword if needed.

He starts the conclusion part by alleging that there are many alternatives for solving all of these complications. To him, some of these solutions, however, are not possible to implement. The first stage of his solution offer is the existence of a sword owner (a potent ruler). Then, all of the statesmen should know that the real owner of state is Allah. The sultan is just a tenant who rules as a successor of Allah. The role of statesmen is to help him to secure the justice and to stamp out the ones who are against him in a congruence of goals and ideas as long as the sultan stays open-eyed. In this direction, it is necessary that the army should eliminate and root away the traitors in it and give support to the rulers in blocking the wastefulness. As the final word, he confesses that the fulfillment of these solutions is very difficult because humans go after their desires and against such kind of an authoritarian order.

---

¹⁷ “Sovereignty is possible only by men. Men can be controlled only by army. Army is sustained only by wealth. Wealth can be collected only by subjects of state. These subjects are not possible to obey without justice.”

In the part of epilogue, he makes another suggestion for solution to the redundancy of soldiers and shortage of incomes. As to him, the sultan should supply one-year income in this or that way. Then he should find a very reliable agent who will pay the debts of the treasury from the future incomes little by little. One-year income should always be kept in the treasury so that it could be capital for many kinds of works. Moreover, in the posts which necessitate a contented handling of state incomes, some trustworthy men should be hired. The taxes levied on subjects need to be diminished. The sale of the posts collecting these taxes ought to be forbidden. He is sure that these measures would change the state back into its flourishing years. In the part of exhortation and harbinger, he gives the good news that the state will relapse soon by the help of Allah.

Conclusion

Kâtib Çelebi suggests in this work some solutions which can be practiced in a short time. He does not intend to ground a new theory and to transform the state and society with a new political understanding. He analyzes the state and society with some views borrowed from Ibn Khaldun and also from Ancient Greek philosophers. Then, with his own distinctive opinions he suggests good solutions to the matters he successfully determined. In both his analysis and proposals he seems more courageous than his contemporary Ottoman thinkers.

Kâtib Çelebi sees the state and society like a human body and compares the body organs with state institutions and social entities. As to him, state and society could live and keep powerful only if these institutions are *healthy* like the case for a human body. Though affected by Ibn Khaldun he is not a fatalist since he advocates that the life of a state or society can be lengthened with required precautions.

In short, Kâtib Çelebi believes that states and communities, just like humans, go under a decline after they develop and enlarge. He bricks his political thought around prolonging these ages. If a functional solidarity among the constituting elements of the society is secured and kept with rational politics, this state or society could stand in long years and make its subjects happy.

APPENDIX:

Düstûru'l-‘Amel li-İslâhi'l-Halel

Hamd ü senâ ol Mâlikü'l-Mülk-i Tekaddes ve Te‘âlâya sezâdır ki tedbîr-i nizâm-ı ‘âlem irâde-i ‘aleyhesine menût ve tesviye-i umûr-ı benî âdem meşiyet-i ezeliyesine mevkûf ve merbûttur. Ve salât ü selâm ol hayrî'l-enâm cânibine ki edviye-i siyâset-i şer‘iyyesi islâh-ı mizâc-ı mülk ü devlete kâfi ve ta‘dîl-i kuvâ-yı kavâ‘id-i dîn ü millete vâfidir. Ve ba‘d çün târîh-i hicret-i nebeviyye (‘aleyhi ekmelü’t-tehiyye) bin altmış üç senesine erip devlet-i rûz-efzûn-ı ‘Osmâniyye üç yüz altmış dördüncü sâle bâliğ oldu. Ber-mûcib-i ‘âdet-i ilâhiyye ve muktezâ-yı tabî‘at-i temeddün ve ictimâ‘-ı beşeriyye bu Devlet-i ‘Aliyye mizâcında ‘alâyim-i inhirâf ve tabî‘at ü kuvâsında âsâr-ı ihtilâf görülmekle ber-vefk-i “*El-Mülûkü Mülhemûn*” hazret-i pâdişâh-ı ‘âlem-penâh *eyyidehüllâhü ve kavvâhü* tarafından fermân-ı cihân-mutâ‘ ve hükm-i vâcibi'l-ittibâ‘ sâdir oldu ki umûr-dîde-i a‘yân ve kâr-âzmûde-i ehl-i dîvân bir yere gelip nabz-gîrlik edeler ve bu gâ‘ilenin tedbîri nedir göreler. Tâ ki ‘*ıyâzen billâh* bir tedârüki müşkil kâra mü‘eddî

olmaya (‘ilâc-ı vâkı‘a pîs ez vukû‘ bâyed gerd) mazmûnunca hasbel-fermân evvelâ vekîl-i mâl olan vezîr-i zîşân Defterdâr Paşa huzûrunda ehl-i dîvân cem‘ olup îrâdın killeti ve mesârifin kesreti ve buna müte‘allik re‘âyânın za‘f ü telâşisi ve ‘askerin vefreti ahvâlinden bahs açılıp cülûs-ı hümayûndan berî olan müşâvereler üslûbu üzre avâze-i kûs kîl ü kâlden sonra makta‘-ı kelâm bu oldu ki “Kara Mustafa Paşa’nın âhir ‘asrı ki bin elli üç târîhidir îrâd ü masraf berâber idi. Îrâda ne yüzden kesr gelip masraf ne sebebden ziyâde olmuşdur ol zamandan bu âna gelince aklâmdan çıkarıla. ‘Ale’l-infirâd tafsîle vukûf hâsıl olduğdan sonra ‘ilâcı ne ise görüle” deyu yazılmak ısmarlanıp meclis âhir oldu. Bundan sonra bu gâ‘ilenin ‘ilâcı bâbında nice cem‘iyyet ve meşveret mukarrer olmağla lâzım geldi ki “*ed-dînü en-nasîhatü*” fehvâsınca hayır-hâh-ı dîn ü devlet olanlar bildikleri mertebeyi ketm ü dirîğ ietmeyip semt-i savâba delâlet ve cânib-i reşâda işâret edeler. Binâ‘en ‘alâ zâlik bu ekall-i halîka Hacı Halîfe dahi müddetü’l-‘ömr divâna hizmet edip seferlerde ve hazarlarda rûzgârın germ ü serdin ve nice derdin çekip tevârih-i eslâf görmekte diledi ki sâyesinde âsûde olduğu Devlet-i ‘Aliyye’ye lillâh nusret ve şükri ni‘met niyeti ile tevârihde görüp bil-fi’l tecrübe ile yakîn hâsıl ettiği mertebe bu umûra müte‘allik bir iki varak tesvîd eyleye. Gerçi sûreten darb-ı hadîd-i bârid gibi görünmekle ashâb-ı devlet kusûr-ı himmet sebebi ile tegâfûl edip muntefi‘ olmazlar ise bâri yevm-i ahrette kat‘-ı ma‘zeret olunmuş ola. Pes bu evrâk bir mukaddime ve üç fasıl ve bir netîce üzre tertîb olunub ismine (Düstûru’l-‘Amel li-Islâhi’l-Halel) denildi. Mukaddime etvâr-ı devlet beyânındadır fasl-ı evvel re‘âyâda fasl-ı sâhî ‘askerde fasl-ı sâlis hazînededir. Netîce dahî ihtilâl gâ‘ilesi def‘ine ve inhirâf-ı mizâc-ı devlet ‘ilâcına işârettedir.

Mukaddime

Hafî olmaya ki mülk ve saltanat ma‘nâsına olan devlet bir nev‘-âyîn üzre ictimâ‘-ı beşeriyyeden ‘ibâretidir. Esrâr-ı tabâyi‘-i eşyâya vâkıf ve hikmet-i nazariyye vü ‘amelîyye dekâyıkına ‘ârif olan muhakkikler didiler ki insanın ictimâ‘î hâli infirâdî hâline mûmâsil ve ekser-i umûrda biri birine mu‘âdil idiği im‘ân-ı nazar ile hadd-i bedâhete vâsıl olmuşdur. Nazm-ı celîl “*Ve haleknâ-küüm etvârâ*”da bu ma‘nâya imâ var dimişlerdir. Cümleden evvel insanın ‘ömr-i tabî‘îsi üç mertebe üzre takdîr olunup (sinn-i nümüvv ve sinn-i vukûf ve sinn-i inhitât) bu üç merâtib evkâtı efrâdda gerçi ta‘yîn olunmuşdur. Lâkin kuvvet ü za‘f ve te’lîf ü terkîb sebebiyle tefâvüt üzre olup şahs-ı za‘îfü’l-bünyenin sinn-i inhitâtı kavî terkîb kimesneden mukaddem olagelmişdir. Pes insanın devletden ‘ibâret olan ictimâ‘î hâli dahî üç mertebe üzredir. Zamân-ı nümüvv ve zamân-ı vukûf ve zamân-ı inhitât bu üç mertebe kezâlik tefâvüt üzredir. Ol ecilden selefde ba‘zı cem‘iyyetler çok geçmeyip zamân-ı inhitâta vardı. Ve nicesi dahî âfete uğrayan yiğitler gibi sû‘-i tedbîr âfeti ile zamân-ı vukûfda gitdi. Ve ba‘zısı bu Devlet-i ‘Aliyye gibi kaviyyü’l-bünyân ve râsihü’l-erkân olmağla imtidâd bulup zamân-ı vukûfu geç geçdi. Ve bu ezmine-i selâsenin gerek infirâd ve gerek ictimâ‘ında ‘alâmetleri vardır. Tedbîr-i umûr-ı cumhûra mübâşir olan mehere-i müdebbirîn bilip ıslâh-ı mizâc ve sâ‘ir ‘ilâc tedbîrinde ana göre ‘amel iderler. Nitekim mu‘âlece-i cismâniyye ve rûhâniyyede kâ‘ide-i külliyyedir. Ve illâ sû‘-i tedbîr olunmuş olur. Zîrâ şeyh-i fânîye olan mu‘âlece sabîye el virmez. ‘Aksi dahî müfid olmaz. Hâlâ bu makamda merâtib-i ictimâ‘ evkât ve ‘alâyimini beyân münâsib olmağla mecmû‘-u risâleyi tetebbu‘ ve te‘emmülden ahze havâle olundu. Mukaddimedede bu mikdâr işâret kifâyet ider.

Fasl-ı Evvel: Ra‘iyyet Ahvâlindedir

Evvelâ re‘âyâ vü berâyâ selâtîn ü ümerâyâ vedî‘at-i ilâhiyye olduğundan gayri “*Lâ mülke illâ bi’r-ricâl ve lâ ricâle illâ bi’s-seyf ve lâ seyfe illâ bi’l-mâl ve lâ mâle illâ*

bir-ra'iyyet ve lâ ra'iyete illâ bi'l-'adl' kazâyâsı ma'lûm-ı 'alemiyân ve müste'an-i 'ani'l-beyân ve ber-vefk-i "*Hayru'l- kelâmi mâ kalle ve delle*" bu bâbda bununla iktifâ olunmak gerek. Gâyeti müşâbehet-i ictimâ' vü infirâda râci' nüket ü mezâyâ ile bu kelâm-ı mücmel şerh oluna. Pes heykel-i mahsûs-ı insânî 'anâsır-ı erba'a tabâyi'inden olan ahlât-ı erba'adan te'lîf ü terkîb olunup havâs ü kuvâ vâsıtasıyla zimâm-ı tedbîr ve tasarrufu nefsi-i nâtıkanın keff-i kifâyetine verilmiştir. Kezâlik hey'et-i ictimâ'iyeye-i beşeriyye dahî erkân-ı erba'adan te'lîf ü terkîb olunub havâs ü kuvâyâ nazîr olan a'yân-ı devlet vesâtatı ile zimâm-ı tedbîr ve tasarrufu nefsi-i nâtıka makâmında olan sultân-ı 'âlî-şânın keff-i kifâyetine vâbeste kılınmıştır. Erkân-ı erba'a dediğimiz 'ulemâ ve 'asker ve tüccâr ve re'âyâdır. Zümre-i celîle-i 'ulemâ bedende hılt-ı mahmûd olan deme mûmâsil olub kalb ki menba'-ı rûh-ı hayvânîdir ve rûh-ı hayvânî bir cevher-i latîfdır ki gâyet letâfetinden bedende bi'z-zât cereyân edemeyip dem anı hâmil olup 'urûkdan etrâf ü a'mâk-ı bedene alur gider ve cümle a'zâ vü cevâriha îsâl ider. Lâ-cerem beden anınla hayât bulup müntefi' olduğu gibi 'ulemâ-yı şerî'at ü hakîkat dahî rûh-ı hayvânî mesâbesinde olan 'ilm-i şerîfi mebde-i feyyâzdan bi'z-zât yâ bi'l-vâsıta hâmil olup etrâf-ı beden makâmında olan ümmîlere ve 'avâma eriştirip beden rûh-ı hayvâniden müntefi' olduğu gibi anlar dahî 'ilimden müntefi' olurlar. Rûh-ı hayvânî kıvâm ü devâm-ı bedene sebep olduğu gibi 'ilm dahî kıvâm ü devâm-ı cem'iyete sebebidir. Anıçün Hazret-i Yûsuf-ı Sıddîk 'aleyhi's-selâm vilâyet ve mansıb talebi sadedinde "*İnnî hafîzun 'alîm*" didi. Ve 'asker balgam makamındadır. Ve tüccâr safra ve re'âyâ sevdâya müşâbihdir ki tabî'atı türâbî ve süflîdir. Bu ahlât-ı erba'a kesr ü inkisâr ile biri birinden müntefi' olup mizâc-ı beden sıhhat bulduğu gibi esnâf-ı erba'a dahî medenî-i bi't-tab' olmak hasebiyle biri birinden müntefi' olub nizâm-ı cem'iyet ve mizâc-ı devlet sıhhat bulmuştur. Ve bu ahlât-ı erba'a i'tidâl üzere olmak vâcibdir tâ ki mizâc-ı beden muhtell olmaya. Eger kemmiyet veyâ keyfiyet cihetinden biri redâ'et peydâ edip fâsid veya gâlib olur ise ihrâc ü teskîn ile tedârük lâzım gelir. Pes re'âyâ ki sevdâ makamındadır. Tıbb ü teşrîhde sâbitdir ki ta'âm hazından sonra bir zaman mi'deye gıdâ vârid olmasa tahal biraz sevdâ döküp boş kalmasın ve ba'zı halele mü'eddî olmasın deyu tedârük ettiği gibi mi'de makamında olan hazîne-i 'âmireye dahî gıdâ mesâbesinde olan mâl vârid olmayub tehî kaldıkda re'âyâ fukarâsı emvâlî döküp her-bâr hazîneyi boş komayıp tedârük üzere olurlar. Ammâ anlar makhûr ü münkesir olub kâr ü kisbden kaldıkda bu tedârük müyesser olmaz. Ol ecilden selâtin-i selef re'âyâyı zalemeden himâye ve 'adl ile tatyîbde ihtimâm-ı tâm ederler idi. 'Adlden 'udûl eylemeyip zâlime yüz vermezler idi. Memâlik-i mahrûse karyelerinden biri harâb olduğuna rızâları yok idi. Merhûm Sultân Süleymân Han dâru's-saltanatı'l-'aliyye ya'nî şehri-i Kostantiniyye'nin tamâm ma'mûr olmasını murâd edip memâlik-i mahrûsede vâki' kasabât ü kurâdan birini kaldırıp getirmeyi tecvîz eylemeyip ve re'âyâdan biri zirâ'at ü harâsetden kalıp gelip şehre olmasını revâ görmeyip Belgrad kal'asını feth etdikde ol diyârın küffârını sürüp Yedikule semtlerinde iskân eylemiş idi. Sonra zamân-ı vukûf tecâvüz edip Celâlîler zuhûru ile re'âyâyâ za'f gelip terk-i diyar ve karyelerden şehre firâr etdiler. Hâlen İstanbul etrâfı bile doldu. Râkımü'l-hurûf bin kırk beş tarihine gelince on iki sene memâlik-i mahrûsede gezip ekser karyeleri harâb görüp şâh-ı 'acem memâlikinden Hemedan ve Tebriz ülkelerine vardıkda on beş yirmi menzîl kadar mesâfede bir harâb karye görmek vâki' olmadı. Zirâ ol tâ'ife zamân-ı vukûf âhirlerinde idi. Yirmi seneye karîb zamanda taşralar bi'l-külliye berbâd olduğu hadd-i tevâtüre ermişdir. Bu telâşnin sebebi ez'âf ü müzâ'af teklîfdir. Ve bâ'is-i a'zamı budur ki emânet ehline verilmek ve nâ-ehil ü gaddârın hakkından gelinmek lâzım iken cümle menâsıb (*bâliğan ma beleğa bey'i min Yezîd*) olup iştirâ eden melâ'in isti'câl ile ol maddeden verdiği mâl-ı habîsi me'a-ziyâde cem' ü tahsîle sa'y üzere iken zarûret

bahânesiyle birine dahî bey' edip ol vardıkda dahi ziyâde ta'addî eder. Re'âyâ fukarâsı taz'îf olunan tekâlif-i şâkka 'uhdesinden gelmezler iken zalemenin bu vechile ta'addîsine tâkat getirmeyip 'âlem-i harâb olduğuna şübhe mi vardır. Selefde irtişa' töhmeti ile niceler ma'zûl ü mahzûl olub belki nice erkân-ı devlet katl olunmuş iken hâlen ol 'aklen ve şer'an muzırr ve mezmûm olan haslet medâr-ı umûr-ı devlet olacak ol devletin ve hazinenin hâli nice olacaktır bundan kıyâs oluna. Bu kâr-ı mekrûh mülûk-i küffâr beyninde bile memnû' ve mezmûmdur. Zîrâ ibtâl-i hakk ve tenfîz-i bâtila mü'eddî olduğundan kânûn-ı 'adl ve mi'yâr-ı 'akla muhâlifdir. Şer'an hurmeti sübûtunda dahî iştibâh yok iken ve tağyîr-i ism ile sâbıkan gizli alınır iken "Bunun hazîneye nef'i ve imdâdı vardır" deyu i'lân eylediler. Lâcerem gayret-i hakk zuhûr edip hazîneden bereketi götürdü. Ve kulûb-ı 'askere rehber ilkâ edip selefde küffâr ehl-i İslâm'dan firâr ettiği gibi emr-i ber-'aks oldu. Şöyle ki taz'îf-i tekâlif zulmünden ve mansıb satmak 'isyânından ferâgat ve 'adle 'udûl olunmağla tedârük mâ-fât ve tevbe vü inâbet olunmaz ise şe'âmet-i 'isyân ve garâmet-i zulm ü 'udvân 'âlemi berbâd eylemek mukarrerdir "*İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'ân*".

Fasl-ı Sâni: 'Asker Ahvâlinedir

Sâbıkan takrîr u beyân olundu ki beden ahlât-ı erba'adan terkîb olunup her biri hey'et-i ictimâ'iyede birer sınıfa mûmâsil ve hâsıyyet-i 'asker balgama müşâbih ü mu'âdil kılınmıştır. Ve balgamın bedende lüzûmu ve nef'i ve kesretinin zararı ve tuğyânı nice ise 'askerin dahî öyledir. Hâsılı kıvâm-ı beden ahlât ü erkân ü kuvâ ile nice bâkî ise kıvâm-ı devlet dahî bu esnâf-ı erba'a ve a'yân iledir. Ve sıhhat-i beden nice ahlâtın i'tidâline mevkûf ise nizâm-ı cem'iyet dahî bu esnâfın i'tidâline menûttur. Gerçi ikisinde dahî i'tidâl-i hakîkî mutasavver degildir. Lâkin kesr ü inkisâr bir mertebe hadden efzûn olmaya ki 'arz-ı mizâcdan çıkmağla sıhate halel gelmeye. Kaçan insân sinn-i vukûfu tecâvüz etse bürûdet ü rutûbet ki tabî'at-i şeyhühetdir balgam tabî'îdir. Lâ-cerem ol sinde balgam gâlib olup hükmünü icrâ ıder. Her bâr ihrâc ü teskîn olundukca tabî'at geri tevlîd etmek üzredir. Sâ'ir ahlât dahî ana dönmeğe meyldeğdir. İmdi ol sinde olan kimesne balgamı bi'l-küllîye mağlûb edip mağlûbiyyeti hâlinde durgurmağsa sa'y etmesi 'abesdir. Hemân bunun misâli bir ak sakallı şahsa benzer ki sakalını siyâha boyayıp min ba'd ağarmamasına sa'y eyleye. Bel ki ol halde olana münâsib budur ki balgamın zararsız galebesi mertebesine kâ'il ola. Bu müdde'âdan sonra da'vâ-yı hey'et-i ictimâ'iyeye nakl edip delîl îrâd ederiz ki Kara Mustafa Paşa sâbıkan merhûm ü mağfûr Sultân Süleymân Hân zamânı defterlerine göre kulu tenzîl etmiş idi. Çok geçmeyip geri eski karârın bulup bel ki dahî ziyâde oldu. Eger "Askerin ziyâde olması vâkî' midir" denilir ise ma'lûm ola ki merhûm Sultân Süleymân Hân asrında dokuz yüz yetmiş târihinde cümle mevâcib-hârân kırk bir bin dört yüz yetmiş dokuz nefer ve senevî mevâcibleri bin iki yüz yirmi üç yük akçe idi. Dokuz yüz yetmiş dört târihinde kırk sekiz bin üç yüz on altı nefer olup ve senevî mevâcibleri bin iki yüz altmış dört yük akçe oldu. Sultân Murâd-ı Sâlis asrında dokuz yüz doksan yedi târihinin mevâcib-hârânı altmış dört bin dört yüz yirmi beş nefer ve senevî 'ulûfeleri bin yedi yüz seksen iki yük akçe oldu. Bin dört târihinde mevâcib-hârân seksen bir bin sekiz yüz yetmiş nefer ve bir yıllık 'ulûfeleri iki bin beşyüz on iki yük akçe oldu. Bin on sekiz târihinde doksan bir bin iki yüz iki nefer ve senevî mevâcibleri üç bin yüz sekiz yük akçeye vardı. Ba'dehû Sultân 'Osmân ve Sultân Mustafâ 'asrılarında yüz bin kadar olup Sultân Murâd Hân'ın evâhir-i 'asrında Mahmûd Paşa ve Bayram Paşa ve Kara Mustafa Paşa sa'yleri ile geri nısf mertebeye tenzîl olunup bin elli hudûdunda mevâcib-hârân elli dokuz bin iki yüz elli yedi nefer olup senevî mevâcibleri iki bin altı yüz otuz bir yüke inmiş iken çok geçmeyip geri eski kararın

buldu. Bel ki dahî ziyâde oldu. Pes zâhir ve mukarrerdir ki kulu tenzîl edip Sultan Süleymân 'asrı gibi karâr-dâde kılmak mümkün değil bir beyhûde ta'bdır. Hâlen bu 'asırda sipâh zümresi yirmi binden ve yeniçeri tâ'ifesi otuz binden aşağı tenzîl olunmayıp sâ'ir esnâfın dahî ana göre zararsız kesret ü galebesine kâ'il olmak lâzımdır. Nefer ziyâdeliğinde ol kadar be'is yokdur. Gâyeti mevâcib-i kesîreyi kânun-ı kadîme ri'âyet ve hüsn-i tedbîr ile tenzîl edip kayırmak vâcibdir. Rızâ ile tarafeyne mülâyim ve kânûna muvâfık nice nâfi' husûslar vardır ki kaleme gelmez. Ol makûle umûru görüp bî-vukûflar i'tirâzına vücûd vermeyip tadrîc ile az zamânda çok nef'ini müşâhede edeler. Ve tecrübe ile ne kadar tefâvüt zâhir olur göreler. Allâhü Te'âlâ muvaffak eyleye dîn ü devlete nâfi' 'ameller müyesser eyleye.

Fasl-ı Sâlis: Hazîne Ahvâlinedir

Çün nefsi-nâtika sultân ve kuvvet-i 'âkile vezîr ve müdrîke müftî ve ahlât-ı erba'a sâ'ir esnâf makâmında olduğu zikr olunmuş idi. Bedende mi'de hazîne ve kuvvet-i zâ'ika sarrâf ve vezzân ve câzibe muhassıllar ve mâsike hazînedârlar ve kuvvet-i hâzîma defterdârân ve küttâb ve sâ'ir zâbitlere nazîre düşüp mi'deye vârid olan gıdâ bu kuvânın tedbîr ü tasarrufu ile bedel-i mâ-yetehallel olduğu gibi hazîneye vârid olan emvâl dahî mezkûrlar tasarrufu ile mahalline tevzî' ü taksîm kılınmağla cümle esnâf hazînedan yâ bi'z-zât yâ bi'l-vâsita müntefi' olup geçinirler. Şöyle ki sevda makhûr ola mi'de boş kalır. Ve bu kuvvetler i'tidâl üzere olmayıp birine za'f veya fütûr gele mizâc-ı beden muhtell olur. Kezâlik re'âyâ makhûr olur ise hazîne tehî kalır. Ve tevâ'if-i mezkûre hıyânet ü fesâd üzere olur ise mizâc-ı devlete za'f ü fütûr gelir. Bu husûs emri mukarrerdir. Ba'dehû hafî değildir ki zamân-ı vukûf âhirlerine dek bu kuvvetler kavîdir. Sonra tadrîcile fütûr gelip hazm 'amelinde kusûr zuhûr eder. Pes bu sinnde 'alâyim-i şîb dahî görünür. Saç ve sakal ağarmağa başladığı gibi hey'et-i ictimâ'iyede zînet zuhûr edip a'yân ü erkân tevsî'i dâ'ire-i şân ü 'unvân etmeye başlayıp gitdikçe evâsıt-ı nâs bisât ü libâsda mülûke müşâreket ü müşâbehet mertebesine varmağla infirâd ve ictimâ'in masrafı artıp gitdikçe tezâyüd bulmadan hâlf olmaz. Bu da'vânın delîli budur ki dokuz yüz yetmiş iki senesinde îrâd-ı hazîne-i 'âmire bin sekiz yüz otuz yük ve masraf bin sekiz yüz doksan altı yük idi. Bin târihinde îrâd iki bin dokuz yüz otuz dört yük ve masraf üç bin altı yüz otuz dört yük oldu. Beş seneden sonra bir mikdâr dahî tefâvüt edip bin altı senesinde 'âlf tahrîri üzere îrâd üç bin yük ve masraf dokuz bin yüke varmağla sâbıkan idhâr olunan hazâ'in sarf olundu. Sultân Murâd Hân zamânına gelince mesârif-i külliye altı bin yükden ziyâde iken elli üç hudûdunda beş bin beş yüz yük kadara tenzîl olunup cülûs-i hümayûndan sonra îrâd üç bin altı yüz on sekiz yük ve masraf beş bin beş yüz yük tahrîr olundu. Bin altmış senesinde ihdâsât ile îrâd beş bin üç yüz yirmi dokuz yük ve masraf altı bin sekiz yüz yetmiş iki yüke vardı. Hâlen masraf îrâddan bin altı yüz yük akçe ziyâdedir. Pes masraf gitdikçe tezâyüd üzere olduğu sâbit oldu. Bundan sonra teksîr-i îrâd ve taklîl-i mesârif hadd-i i'tidâle varıp ber-karâr durmak emri 'asîrdır. Bel ki tecrübe ile hadd-i imkânda olmadığı ehline ma'lûm olmuştur. Nihâyetü'l-emr iktizâ hasebiyle taklîl ü tenzîlde bir kâsırın kasrı lâzımdır. Ber-karâr olmasa da ta'dîl-i mizâc için teneffüs mertebesi bâri tedârük oluna.

Netîce: İnhirâf-ı mizâc-ı devlet tedbîrinde ve gâ'ile-i kesret ü killet 'ilâcındadır

Hafî olmaya ki bu umûrun tedbîri ve 'ilâcî hall ü 'akd eshâbının ma'lûmları ise de bu makâm zikrini iktizâ etdiği ecilden (*Rabbi hâmil fikhe ilâ men hüve efkahe minh*) mazmûnu üzere vâki'olub nesne lâzım gelmez. Pes bu inhirâf-ı mizâcın 'ilâcına bir nice

tarîk vardır. Kimi hâlâ mümkün ve kimi mümteni' sûretindedir. Cümleden mukaddemi halkı Hakk'a münkâd etdirir bir sâhib-i seyfin vücûdudur. Biri dahî a'yân-ı devlet bugünde pâdişâh-ı hakîkî Mâlikü'l-Mülk idigini bilip hakikatde hazîne vü 'asker ü re'âyâ anındır. Pâdişâh-ı mecâzî anın halîfesidir. 'Âlem-i esbâbda sebep yüzünden tasarruf eder deyip bir müteyakkız pâdişâh-ı mecâzî huzûrunda nice istikâmet üzre hareket olunur ise 'Allâmu'l-Ğuyûb kulluğun ederiz deyü hakk u 'adl üzre yek-dil ü yek-cihet olup taraf-ı hilâfda olanı sindirip tedbîr-i umûr-ı devlete mübâşeret ve devleti ikâmet etmeleridir. Biri dahî 'askerin belli başlı umûr-dîdesi hakk üzre ittifâk edip sâyesinde âsûde oldukları devleti kayırıp nefer kuvvetiyle hıyânet ü fesâd erbâbının kökünü kesip defe'atle selefde dîn ü devlete etdikleri hizmeti geri etmektir. Biri dahî vükelâ-yı devlet hakk üzre ittifâka sa'y ü himmet ve isrâfâtı tahfîfe 'askeri âlet edip kuvvet-i kâhire-i cüyûş ile maslahat görmektir. Bu ihtimâlât hâlen sehl-i mümteni' kabîlindedir. Zîrâ devleti kayırır ve Hakk'a tâbi' olur kimesne nâdir olub ekser-i halk taraf-ı hilâfda huzûz-ı nefsâniye tâlibidir. Pes bu kârin itmâmı bir sâhib-i seyfe mevkûf olur.

Netîcetü'n-Netîce

El-hâlet-i hâzihî hazînenin killeti ve 'askerin vefreti ve mesârifin kesreti ve re'âyânın za'fı gavâ'ilini mümkün olduğu mertebe def'in 'ilâcı budur ki re'âyâdan hazîne tahsiline mecâl yoktur. Bir yıllık îrâdî pâdişâh-ı 'âlem-penâh hazretleri (sellemehullâh) ne tarîk ile olur ise tedârük ve tedâhülü ref' etdirip âtiye mâlından tadrîc ile edâ şartıyla bir mu'temedün-'aleyh kuluna teslim ve der'uhde eyleye. Hazînede bir yıllık îrâd bulunmak 'azîm kuvvet-i kalbdır. Her kâra sermâye olur. Ba'dehû 'askerin kesreti gâ'ilesi sâbikan zikr olunduğu üzre imsâkda hüsn-i tedbîr ile def' olunur. Meselâ sa'ye müte'allik hazîneye nef'i olan vergileri 'askerin vefreti için bitirir. Ve az zamânda mevâcibe killet getirir. Ve mesârifin kesreti def'ine 'ilâc emânetlerde olan isrâfât bir mikdâr tahfîf olunduktan sonra her birinde rûkn-i hazîne olan birkaç aklâmda ehl-i vukûf ve dîndâr ve perhîz-kâr adamlar istihdâm olunmaktadır. Bununla bir iki senede kesret-i mesârif gâ'ilesi ber-taraf olur. Ve re'âyânın za'fı 'ilâcı budur ki üzerlerinden ba'zı tekâlif birer mikdâr tahfîf olunduktan sonra mansıblardan akçe alınmayıp mücerreb ve müstakîm adamları mansıblarında zamân-ı medfid meks etdirip zulm edenin hakkından gelinmekle bir iki senede re'âyâ kuvvet bulup memâlik-i mahrûse kemâ-yenbeğî ma'mûr olur.

Tenbîh ü Tebşîr

A'yân-ı devlet ve erkân-ı saltanatın ma'lûmlarıdır ki bu Devlet-i 'Aliyye'de inhirâf-ı mizâc hemân şimdi olmayıp selefde gâh verese-i saltanat kavgası ve bir zamân Timur'un şerr ü şürûru ve ba'dehû Celâlîler zuhûru mizâc-ı 'âleme defe'atle ihtilâl verip hüsn-i tedbîr olunduktan bi-'avni'llâhi te'âlâ geri i'tidâle gelmiştir. Hâlen bu risâlede zikri sebk iden gavâ'il cümleden *hüve lenâ kedera* deyü ba'zı tehvîlâta vücûd verip vehme tâbi' olmağla tedbîrden kalmak lâyıf-ı dîn ü devlet ve muktezâ-yı cem'iyet değildir. Hazret-i pâdişâh-ı cihân-penâhın tâli'-i hümâyunları kuvvet ve sa'âdetdedir. Şöyle ki vükelâsı dîn ü devlete hizmet için ittifâk ile dâmen-i dermeyân ve şer'-i şerîfi mi'yâr ve mîzân edeler. Allahu Te'âlâ nusret edip a'dâya gâlib ve mansûr ve muzaffer olurlar. Ve gadri koyup kânûn-ı şer'î ve 'aklî mücebince hüsn-i tedbîr ederler ise bu Devlet-i 'Aliyye'yi gadrden geçirip maddede-i kânûna ileteler. Allahu Te'âlâ müyesser eyleye Âmîn.

REFERENCES

- İPŞİRLİ Mehmet, **Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı** in **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul 1994.
- GÖKYAY Orhan Şaik, **Kâtip Çelebi: Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1982.
- HAGEN Gottfried, “**Kâtip Çelebi**”, <http://www.ottomanhistorians.com>
- SARICAOĞLU Fikret, “Kâtip Çelebi'nin Otobiyografileri”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Issue 37, (2002), pp. 297-304.
- Kâtip Çelebi, **Mizânü'l-Hakk fi-İhtiyâri'l-Ehakk**, ed. O. Ş. Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980.
- YİNANÇ Mükrimin Halil, “Fezleket Ekvâl al-Ahyâr Hakkında” in **Kâtip Çelebi. Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, ed. O. Ş. Gökyay, Ankara 1957, pp. 93-100.
- EMECEN Feridun, “Osmanlı Siyasi Tarihi” in **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul 1994.
- Ayn Ali Efendi, **Kavânî-i Âl-i Osman der-Hulasâ-i Mezâmin-i Defter-i Divan** in Sul. Lib, İzmirli İsmail Hakkı col. No: 2472.
- DEMİR Remzi, **Philosophia Ottomanica: Eski ile Yeni Felsefe Arasında, C. II**, Lotus Yayınları, Ankara 2005.
- OCAK Ahmet Yaşar, “Düşünce Hayatı (XIV-XVII. Yüzyıllar)”, in **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, ed. E. İhsanoğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul 1994
- ÜLKEN Hilmi Ziya, “Kâtip Çelebi ve Fikir Hayatımız” in **Kâtip Çelebi; Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- ÖZ Mehmet, **Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.